

Imagines Academiae.
Rolnegotiatie, academische netwerken
en katholieke confessionalisering in
de aartshertogelijke Nederlanden
(1598-1621): de Leuvense casus

door

Bruno BOUTE

Abstract

According to Bernard Lepetit, "L'histoire est une bonne fille, un peu nonchalante mais toujours prête à suivre, sans trop discuter, qui vient de la séduire."¹ This paper explores the specific concerns that are embedded in theoretical and methodological modalities of research into collective action in the past. The limits and opportunities offered by concepts and hermeneutical strategies borrowed from other sciences, in *casu* social sciences, have to be evaluated by holding them against the yardstick of the implicit and explicit understandings and operations that structure the latter. The argument is developed via a comparative analysis of a specific theme – academic policy in the archducal Netherlands (1598-1621) – from two different perspectives, each based on a different concept of the network as a framework of collective action. It argues that historians can safeguard their unique selling proposition by substituting ostensible models of society (in *casu* Social Network Theory) by a performative concept of collective action (in *casu* Actor Network Theory).

INLEIDING

We schrijven 1596. Een breve van Clemens VIII gebiedt de Leuvense jezuïeten om, met verwijzing naar het algemeen belang, hun filosofielessen tot nader order op te schorten. Voorjaar 1617. Een pauselijke bul vertrekt uit Rome om in de Nederlanden de Leuvense benoemingsprivileges voor kerkelijke beneficiés te vrijwaren op grond van het maatschappelijk belang van de universiteit. De herfst van

¹ B. Lepetit, 'De l'échelle en histoire', in J. Revel (red.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience* (Parijs 1996), 71.

1617. De beroemde Visitatie van Albrecht en Isabella hervormt, als eerste organieke wet op het hoger onderwijs, de Leuvense universiteit. Het maatschappelijk belang van de universiteit noodzaakt immers een vorstelijke tussenkomst om misgegroeide situaties recht te trekken.²

Drie gebeurtenissen, drie causale verbanden. Het maatschappelijk belang van de universiteit als bastion van het geloof en als kweekvijver voor de machtselites leidde tot de bescherming van het onderwijsmonopolie van de universiteit, tot het verlenen en bevestigen van pauselijke privileges, tot een hervorming die de universiteit een nieuw élan moest geven. De academici in Leuven lijken wel de speelbal van externe factoren geweest te zijn die ze zelf niet konden beïnvloeden. Dat is alvast het beeld dat academici zelf opriepen, als ze over hun verleden reflecteerden. Zonder de tussenkomst van pausen en vorsten zou de universiteit teloorgaan, en met haar het katholicisme in de Nederlanden, zo luidde de academische retoriek. De arme en machteloze seculiere geestelijken die hadden gekozen voor hard labuur in colleges en auditoria moesten immers door de *Leviathan* in Brussel of Rome in de toekomst beschermd worden tegen de machtigen buiten de universiteit die, verblind door eigenbelang, het *Bonum commune* uit het oog hadden verloren. Academisch beleid kan blijkbaar niet los worden gezien van de constructie van een academische rol en identiteit. Die identiteit werd overigens niet alleen via memoranda en verzoekschriften vertolkt, maar vond ook haar neerslag in portretten van universiteitsprofessoren die eveneens, en naar analogie met gedragscodes in academische statuten, een *paupertas academica* onderstreepten.³

² Meer hierover in mijn artikel 'Veluti Altare contra Altare. Academics, Jesuits and Promotion Rituals: the Dole, Douai and Louvain case 1587-1625' (voordracht gehouden op de sessie *Images and Imagination. A new approach to university history from the middle ages to the present* georganiseerd door het International Committee for the History of Universities, Sydney, 5 juli 2005, naar aanleiding van het 20ste International Congress of historical sciences). Publicatie in voorbereiding. Zie ook J.P. Donnelly, 'Padua, Louvain and Paris. Three case studies of University-Jesuit confrontation (1591-1596)', in *Louvain Studies*, 15 (1990), 38-52. In verband met het benoemingsrecht en de link tussen universiteiten en het beneficiëwezen in het algemeen, lees B. Boute, 'Pro Muro sunt Domui Israel. Heretics, Academics and Benefices in the Confessional Age', in P. Hurtubise (red.), *Université, Eglise, Culture. L'Université Catholique à l'Époque Moderne: De la Réforme à la Révolution XVIe-XVIIIe siècles. Actes du Troisième Symposium Universidad Iberoamericana México, 30 avril-3 mai 2003* (Parijs 2005), 232-282. Een synthese over aartshertogelijke politiek en de universiteit van Leuven in J. Roegiers en P. Vander Meersch, 'Les archiducs et l'université de Louvain', in W. Thomas en L. Duerloo (red.), *Albert and Isabella 1598-1621. Essays* (Brussel 1998), 283-289.

³ 'Professorial Representation and Self-Representation in Portraits', Lezing van prof. dr. H. De Ridder-Symoens (Sydney, 5 juli 2005), publicatie in voorbereiding voor *Lias*. Een samenvatting in mijn Conference Report in *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis*, 11 (2005/2), 14-21.

Romeinse bronnen hebben het dan weer over Leuvense professoren als “dotti, [ma] inesperti e di poca prudenza” om de vanuit Romeins standpunt wispelturige Leuvense politiek te duiden tijdens het conflict tussen de Geheime Raad en de Heilige Stoel naar aanleiding van de uitvaardiging van de Visitatie in 1617.⁴ De correspondentie tussen het Staatssecretariaat in Rome en de nuntius in Brussel bestempelde ook individuele academici wier capriolen om uitleg vroegen, als wereldvreemde en onhandige geleerden die nooit buiten de muren van hun college waren geweest,⁵ terwijl ook Cornelius Jansenius in zijn correspondentie met Saint-Cyran refereerde aan het beeld van de *pédans descole*.⁶ In deze context lijkt het dan ook evident dat opeenvolgende pausen en vorsten de ivoren torens in Leuven en elders te hulp moesten snellen, lees: patroneren en dienstbaar maken aan hun eigen doeleinden – hoe hadden die onhandige, wat wereldvreemde geleerden het anders moeten redden?

Deze voorstelling van zaken roept meteen een aantal vragen op die relevant zijn voor elk onderzoek dat collectieve actie in het verleden (in casu academische besluitvorming en beleid) wil duiden. Spoorden de beelden die academici en hun gesprekspartners opriepen, min of meer met de werkelijkheid en leidden ze daarom tot een aangepast beleid? Anderzijds schuiven tegenwoordig de meeste historici die heikele waarheidsvraag terzijde. De door de actoren ten tonele gevoerde beelden zijn dan een verhulling of zelfs een negatie van onderliggende sociale structuren of processen. De spanning tussen beeld en werkelijkheid, tussen feit en fictie, wordt hier ten top gedreven. Dit artikel wil, vanuit

⁴ ‘Nel medesimo discorso mi ha detto ancora il medesimo abbate [= Drusius, visitator van de universiteit], che quelli dell’università se bene sono dotti, sono nondimeno inesperti e di poca prudenza, et che per havere stipendii, o accrescimento di essi dall’arciduca, è cosa chiara, c’hanno havuto ricorso al consilio di Brabante, e mostrato d’esser soggetti ad esso et così altrit temendo la giurisdictione secolare sono ricorsi all’arcivescovo di Malines, e così confusamente, han fatto ricorso di quà, e di là, ne mai si è inteso, che l’abbiano fatto al nuntio.’ Lucio Morra aan Scipione Borghese, 30 september 1617, ASV, *Fondo Borghese*, II, 137, fol. 113r-117v.

⁵ ‘Havendo cercato nell’università di Lovanio quel soggetto filosofo, et teologo, che Nostro Signore desiderava, ... ma com’homo non uscito mai fuori, dubitando di gente di nation’esterna nelli paesi lontani dalla sua patria, propone alcune difficoltà, ch’esso prima di moversi vorrebbe risolute.’ Ottavio Mirto Frangipani aan Pietro Aldobrandini, 29 november 1603, ASV, *Fondo Borghese*, III, 110, b.c.d.g, fol. 35r-v.

⁶ ‘Quand à moy, ... qu’il faudroit peu de chose à me faire resoudre de ne n’aspirer jamais à aucune lesson importante de l’université, pour pouvoir estudier dès à cest heure à mon aise et en telle chose que je desire, sans estre un perpetuel pedan descole jusques au bout de ma vie...’ Cornelius Jansenius aan Jean Duvergier de Hauranne, 3 Juli 1618, uitgegeven in J. Orcibal, *Correspondance de Jansénius* (Leuven-Parijs 1947), 36.

netwerktheorie, het nut of het onnut van deze benadering voor het historisch onderzoek toetsen door ze eerst toe te passen op een concreet thema: academisch beleid en dito retoriek in de regeringsperiode van de aartshertogen. Dit lijkt te werken, maar het is niettemin aangewezen om de 'effet du réel' van een alles overheersende sociale logica kritisch onder de loep te nemen. In de daaropvolgende paragrafen wordt gesuggereerd dat Klio best wel wat kieskeuriger mag zijn bij het zoeken van een partner. Ter vergelijking wordt dezelfde casus, academisch beleid in het begin van de zeventiende eeuw, opnieuw onderzocht vanuit een andere hoek. Tot besluit onderzoeken we welke gevolgen deze perspectiefwissel heeft voor het historisch onderzoek.

1. MIKROPOLITIK

Is die uitkristallisering van die academische rol en identiteit een eerste aanzet tot modernisering? Moeten we in die *Imagines Academiae* een nog onvolkomen aanzet zien die uiteindelijk zal leiden tot een sociale, intellectuele en culturele verzelfstandiging van het academische bedrijf, ondanks het eroderen van de *institutionele* autonomie van universiteiten in de Nieuwe Tijd? Niets daarvan, zo blijkt. De causale verbanden tussen het Algemeen Belang en het te voeren of het gevoerde beleid, die door de tijdgenoten werden opgezet in een omvangrijke correspondentie, in memoranda, supplieken en in wetgevende teksten, hadden een duwtje in de rug nodig. De in de academische retoriek opgetrokken muren rond Academia werden namelijk meteen overstegen door netwerken, allianties, cliëntelistische verbanden. De ronkende verklaringen in de *narratio* van vorstelijke oorkonden en pauselijke bullen over de academische rol in de samenleving en de noodzaak om deze te vrijwaren, zijn geen verklarende evidenties; ze zijn zelf het resultaat van hard labeur. Die *petite histoire* werd echter zowel in de academische retoriek als in bullen en oorkonden zorgvuldig wegge-moffeld. Hier zijn het enkel de tegenstanders die, al dan niet met succes, dankzij intriges en kuiperijen allerhande hadden geprobeerd hun gelijk te halen – en juist om die reden al dan niet succesvol waren geweest, want het echte Algemeen Belang stond aan de kant van de Leuvense *academici* en dus moest goed beleid automatisch in hun voordeel spelen.

Als de beeldvorming van de tijdgenoten op zijn zachtst gezegd verdacht is, hoe moet de historicus dan academisch beleid verklaren? Op macrohistorisch vlak zou hij of zij dan te rade kunnen gaan bij de Franse socioloog Pierre Bourdieu, die in verschillende studies de vermening van hoger onderwijs en politieke circuits in het hedendaagse

Frankrijk blootlegde en die stelde dat die retoriek rond de autonomie of verzelfstandiging van het wetenschappelijk bedrijf een sociale fictie is; zelfbedrog dat de legitimerende functie van kennis ten aanzien van macht moet verhullen. Met andere woorden, academici zijn wel degelijk spelers in het politieke veld, zij het dat ze binnen dat veld wel de gedomineerde groep uitmaken ten aanzien van de dominante, echte machtscircuits.⁷ Zijn conclusie, dat hoger onderwijs ondanks de mythe van een meritocratische regulering uiteindelijk enkel de stabiliteit en de reproductie van socioculturele elites moet garanderen, lijkt toepasbaar op de Nieuwe Tijd, aangezien zowel academici als diverse overheden de universiteit bestempelden als 'kweekschool voor kerk en staat'.

Op microhistorisch vlak werd in het boek *Power Elites and State-building*, onder redactie van Wolfgang Reinhard, overtuigend aangetoond dat staatsvorming in het Ancien Régime geen verhaal is van brute dwang in een complex van onderliggende spanningsvelden, maar dat ze eerder gepaard ging met de uitoefening van *soft power* via wijds opgezette patronagenetwerken. Dit stond verschillende groepen, de zogenaamde machtselites, toe om als parasieten van de groeiende staatsmacht te profiteren om hun belangen te behartigen.⁸ Binnen de universiteitsgeschiedenis zou men kunnen stellen dat academici in Leuven en elders via allerlei netwerken werden ingeschakeld in een van bovenaf gestuurd confessionaliseringproces, een concept dat eveneens door dezelfde Reinhard werd geïntroduceerd om religieuze veranderingen in de Nieuwe Tijd te duiden.⁹ Kortom, in Reinhard's boek ontbreekt een hoofdstuk, met name over academici als een machtselite, als parasieten van de groeiende staatsmacht. De klassieke voorstelling van zaken in de historiografie, dat academici in een context van staatsvorming en confessionalisering de erosie van hun middeleeuwse vrijheden met lede ogen moesten aanzien, en dat het spanningsveld tussen autonomie en bevoogding een constante is in de geschiedenis van vroegmoderne universiteiten,¹⁰ moet bijgesteld worden. De periode van de

⁷ P. Bourdieu, *Homo Academicus*. Parijs 1984; *La noblesse d'Etat*. Parijs 1980; 'Genèse et structure du champ religieux', in *Revue française de sociologie*, 12 (1971), 295-334.

⁸ W. Reinhard (red.), *Power Elites and State Building* (The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th centuries). New York en Oxford 1996. Een baanbrekende benadering in S. Kettering, *Patrons, brokers and clients in seventeenth-century France*. New York 1986.

⁹ Een handige samenvatting in W. Reinhard, 'Was ist Katholische Konfessionalisierung?', in W. Reinhard en H. Schilling (red.), *Die katholische Konfessionalisierung* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 135) (Münster 1995), 419-452.

¹⁰ Cfr. J. Jacobs, 'Geleerdheid in opdracht. Enkele verkenningen rond de beoefening van de universiteitsgeschiedenis in Nederland', in *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden*, 11 (2002), 41.

aartshertogen wordt gekenmerkt door een innige vervlechting van universiteit en staat die reeds was ingezet in de loop van de zestiende eeuw, en die nieuw leven werd ingeblazen na de dynastieke crisis in het laatste derde van diezelfde eeuw.¹¹

Op het eerste gezicht lijkt Reinhard's *Verflechtungs*concept¹² bijzonder bruikbaar om academisch beleid vanuit microhistorisch standpunt te duiden. In het conflict met de jezùieten konden de tegenstanders van een concurrerend jezùietencollege in Leuven en in Rome het project alleen saboteren dankzij hun dominante positie binnen academische clientèles én dankzij hun makelaars aan de curie. De vertegenwoordigers van de harde lijn in Leuven monopoliseerden immers op dat ogenblik de clientèles die academici verbonden met de *corte di Roma*, en konden bijgevolg de jezùieten in diskrediet brengen aan het hof van Clemens VIII, een paus die sowieso niet als 'jezùietenvriend' de geschiedenis zou ingaan en tijdens wiens pontificaat de tegenhanger van de orde, het Oratorium van San Filippo Neri, een belangrijk machtscentrum in Rome werd.¹³ Hetzelfde geldt voor de visitatie die, vanuit het *Verflechtungs*paradigma, kan beschouwd worden als een regelrechte koehandel. De tien jaren die in beslag werden genomen door de visitatie van de universiteit gingen dan gepaard met het paaien van de geleerde heren om hen een hervorming van de universiteit naar vorstelijk model te doen slikken, in ruil voor een subsidiëring van de leerstoelen in de hogere faculteiten door de Staten van Brabant. Deze regeling kwam tot stand tussen 1609 en 1612, en stipuleerde expliciet dat de professoren in de Theologie, de Rechten en de Medicijnen zich voortaan zouden richten naar een nog uit te vaardigen reglement. Loyale tussenpersonen binnen en buiten de universiteit die over een aanzienlijk sociaal kapitaal beschikten en dus aan de top stonden van de academische patronagepiramide, deden de rest. Na 1612, toen eenmaal de financiële belangen van de krokodillen in de hogere faculteiten veiliggesteld waren, konden ook de kleine garnalen in de Artesfaculteit terugvallen

¹¹ Diederik Lanoye (K.U. Leuven) bereidt een proefschrift voor over de relatie tussen universiteit en overheid in de zestiende eeuw. Lees D. Lanoye en P. Vandermeersch, 'The University of Louvain at the End of the Sixteenth Century: Coping with Crisis?', in *History of Universities*, 20 (2005), 81-107.

¹² Een basistekst is W. Reinhard, *Freunde und Kreaturen: Verflechtung als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen: Römische Oligarchie um 1600* (Schriften der philosophischen Fachbereiche der Universität Augsburg 14). München 1979.

¹³ Vgl. V. Frajese, 'L'ambiente oratoriano durante il pontificato di Clemente VIII. Prime considerazioni e linee di ricerca', in *Roma moderna e contemporanea*, 3 (1995), 57-80.

op diplomatieke steun in Rome voor een bevestiging van het facultair benoemingsprivilege voor kerkelijke beneficiëes.¹⁴

Ook dit derde geval lijkt een schoolvoorbeeld van academische netwerken in actie. Opnieuw zien we geregeld dat niet zozeer de universiteit, maar wisselende netwerken en clientèles binnen de universiteit aan de kar trokken om in Rome een bevestiging van die privileges los te peuteren en zo de toenemende contestatie van de academische benoemingsprivileges door vooral Luikse curialisten te neutraliseren. De geografische en sociale afstand tussen Romeinse palazzi en Leuvense colleges werd eveneens overbrugd door netwerken. Leuvense theologen als Henricus Gravius en Petrus Lombardus trokken naar Rome, infiltreerden er in curiale circuits, en fungeerden als tussenpersonen tussen curie en periferie. Gravius stierf zes maanden na zijn aankomst in Rome,¹⁵ maar de bijzonder gedetailleerde correspondentie van Petrus Lombardus met de universiteit bevat talloze verwijzingen naar netwerkstrategieën die onder andere via een door Lombardus georkestreerde *gift exchange* van correspondentie met potentiële beschermers werden ontwikkeld.¹⁶ Tussen 1588 en 1612 bleven concrete resultaten echter uit. Dat moet dan verklaard worden door de netwerken waarover hun tegenstanders, Luikse curialisten en hun cliënten in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik, beschikten. De aartshertogelijke vertegenwoordiging in het *Gran Teatro del Mondo* volstond evenmin om weerwerk te bieden tegen de connecties van de Luikse curialisten, die, volgens de aartshertogelijke resident in Rome, de *Dataria* en de *Cancellaria Apostolica* bevolkten.¹⁷ Anderzijds vond in Rome, in 1616, opnieuw een koehandel plaats: in ruil voor een bevestiging van de privileges zou de theologische faculteit, vanuit haar

¹⁴ In verband met de visitatie, zie B. Boute, 'Academics in Action. Scholarly Interests and Policies in the Early Counter Reformation: The Reform of the University of Louvain 1607-1617', in *History of Universities*, 18 (2003), 34-89.

¹⁵ Cfr F. Claeys-Bouuaert, 'Un théologien belge du XVIe siècle, Henri Gravius, professeur de l'université de Louvain de 1570-1592, ensuite attaché à la direction de la Typographie Vaticane, à Rome', in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 57 (1962), 863-871.

¹⁶ Tientallen brieven werden in extenso weergegeven in de *Acta Universitatis et DD Deputatorum*, 1598-1612, RAL, OUL, 61-62; originelen in *Série de lettres échangées avec Pierre Lombard, Evêque d'Armagh, le Cardinal Bellarmín et d'autres dignitaires de la cour de Rome, relatives aux affaires de l'université*, 1598-1608, RAL, OUL, 102. Het *Liber Dictatoris*, 1602-1670 (RAL, OUL, 103) bevat de officiële correspondentie van de universiteit, waaronder tientallen brieven aan kardinalen en *patroni causarum* in Rome.

¹⁷ '... pour cause des liegeois desquels estant la plus part composee si bien la chancellerie que datarie ...' Maes aan de aartshertogen, *Négociations de Rome*, 17 oktober 1615, ARA, *Audiëntie*, 449, fol. 353 r-v.

“solita riverenza verso questa Santa Sede”, de boeken veroordelen van de apostaat De Dominis, die onder de bescherming van James I vanuit Engeland het primaat van de Heilige Stoel aanviel.¹⁸ Opnieuw speelde de gezant van Leuven, die zich tijdens en na zijn Romeinse zending rijkelijk van beneficijs liet voorzien in de grootste patronagebeurs van het Westen, de rol van makelaar tussen Romeinse palazzi en Leuvense colleges.¹⁹

Deze lezing van academisch beleid vanuit Rome en Brussel tijdens de regering van de aartshertogen sluit geheel aan bij de resultaten van het door Reinhard gecoördineerde onderzoek naar *Mikropolitik* tussen Rome en de periferie.²⁰ Niet alleen binnen de context van staatsvorming waren netwerken actief, maar ook transnationaal beleid, bijvoorbeeld tussen Rome en de periferie en/of in het kader van de Spaanse Monarchie, wordt bepaald door *Mikropolitik*. De *microstoria* van besluitvorming wordt dus gelijkgesteld met sociale netwerking, en is bepalend voor de *macrostoria*, oftewel alles wat geen deel uitmaakt van het opzetten van die sociale netwerken. Om kort te gaan: de herhaaldelijke verwijzingen naar het algemeen belang, religieuze bekommernissen of andere ‘macrohistorische’ equivalenten in de bronnen worden, naar analogie met Bourdieus benadering, afgedaan als ‘louter retoriek’ of legitimerende rituelen die een onderliggende, sociale praxis moesten verhullen die gericht was op het reproduceren van maatschappelijke elites. Dat staat Reinhard dan toe om een strikt onderscheid te construeren tussen micropolitiek in de ‘moderne’, hedendaagse tijd, waarbij individuen bewogen worden door abstracte, geïnternaliseerde begrippen

¹⁸ ‘Era anco nato qualche differenza con l’università di Lovanio in materia di collatione di beneficii, in virtù di alcuni loro privilegii, per il che mandò l’istessa università i mesi a dietro un suo deputato ... fu risoluto con temperamento di sodisfazione dell’istessa università, ... L’università di Lovanio, per sua solità pietà et osservanza verso questa Santa Sede et per mostrarsi grata et riverente a Nostro Signore, ha risoluto di voler rispondere a questi empii libri del Dominis, si come disse il canonico Robaus, che fu qui per negotii di essa università.’ Instruzione per Mons. Morra, 27 Juni 1617, *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605-1621*, Ed. S. Giordano (Tübingen 2003), 1073.

¹⁹ De drie casussen komen uitvoerig aan bod in mijn boek *Academic Interests and Catholic Confessionalisation in the Archducal Netherlands (1598-1621). The Louvain Privileges of Nomination to Ecclesiastical Benefices* (in voorbereiding), op basis van het proefschrift dat ik in 2003 aan de K.U. Leuven verdedigde. Ik houd eraan prof. dr. J. Roegiers, mijn promotor, en prof. dr. H. De Ridder-Symoens te danken voor hun interesse en hun opbouwende kritiek.

²⁰ W. Reinhard (red.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605-1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 107). Tübingen 2004. Zie ook T. J. Dandeleit, *Spanish Rome 1500-1700*. New Haven en Londen 2001.

zoals het Algemeen Belang, en beleid in de vroegmoderne periode, dat door de nog onvolkomen staatsvorming enkel kon gevoerd worden via persoonlijke afhankelijkheidsrelaties. Zogenaamd macropolitieke verwijzingen, zoals bijvoorbeeld die academische retoriek, worden afgedaan als protocollaire legitimaties van bijzonder prozaïsche micropolitieke realiteiten. Naar analogie met Bourdieu's *Homo Academicus*, stelt Reinhard's benadering de historicus in staat om de stabiliteit van maatschappelijke elites bloot te leggen.

2. INTERDISCIPLINARITEIT, NETWERKTHEORIE EN HET HISTORISCHE MÉTIER

Is die verpletterende stabiliteit wel de realiteit die we als historici willen produceren?²¹ Interdisciplinariteit, in dit geval met sociale wetenschappen, is dan een synoniem voor het blindelings overnemen van modellen en concepten uit andere wetenschappen. Daarbij stelt men zich zelden of nooit de vraag of die modellen de *unique selling proposition* van de historicus, i.e. de historiciteit, de contingentie, en dus de fundamentele onreducerbaarheid van historische fenomenen, niet in het gedrang brengen. Het argument dat die stabiliteit, of dat maatschappelijk systeem, er nu eenmaal *is*, snijdt geen hout. Want die stabiliteit is een product van onze omgang met de bronnen. Het gaat dus om een strategische keuze voor respectievelijk stabiliteit en historiciteit, *niet* om het al dan niet aanvaarden van een evidente realiteit, en wel om de volgende redenen.

Ten eerste verschilt de logica die door Reinhard wordt geïntroduceerd, niet fundamenteel van de logica die door historische actoren zelf wordt aangebracht. Aangezien in Reinhard's benadering historische actoren, naar analogie met respondenten in sociologisch onderzoek, zelf niet bekwaam bevonden worden om hun wereld te duiden, worden hun bespiegelingen en legitimaties afgedaan als louter retoriek, of als een verhulling van datgene waar een samenleving zichzelf geen rekenschap van kan geven (*docte ignorance* bij Pierre Bourdieu) om te kunnen functioneren – het is aan de expert (historicus, antropoloog, socioloog...) om de impliciete en coherente principes van het handelen bloot te leggen. Daarbij wordt echter selectief te werk gegaan. Vanuit het *Verflechtungs*concept worden de netwerkgebonden discursieve stra-

²¹ Het woord *produceren* (in plaats van reconstrueren, oproepen, reproduceren) werd hier bewust gekozen. In verband met de praktijk van de geschiedschrijving als productieproces, lees M. De Certeau, *L'écriture de l'histoire*. Parijs 1975.

regieën in de bronnen geobjectiveerd tot een systeem (of een reeks contextoverstijgende spelregels), dat al dan niet kwantitatief wordt onderbouwd. Vervolgens wordt een causaal verband gelegd tussen de aldus blootgelegde sociale *Verflechtung* en micropolitieke processen waaraan dezelfde historische actoren deelnemen. Daarbij is de inhoud van die besluitvorming kennelijk van secundair belang om de handelingen van de actoren te begrijpen – de positie van de actoren in een geobjectiverde hiërarchie volstaat als verklaringsgrond;²² een onderscheid tussen micropolitieke doeleinden en macropolitieke, onbewuste gevolgen doet de rest.²³ Ten slotte wordt de inderdaad alomtegenwoordige netwerking en *petite histoire* oftewel *Mikropolitik* dan tot een evidente, universele logica of explanans uitgeroepen,²⁴ net zoals de historische actoren in hun discursieve strategieën omgekeerd juist de *petite histoire* wegmoffelden en een causaal verband tussen een evident en universeel algemeen belang en besluitvorming creëerden. Net zoals zeventiende-eeuwse academici en de historici van de klassieke traditie gaat Reinhard daarbij asymmetrisch te werk. Terwijl de eersten respectievelijk de tactieken van hun tegenstanders en religieuze fenomenen die niet in het Tridentijnse plaatje lijken te passen volledig deconstrueren (en daarbij hun eigen tactieken, of hun eigen versie van de katholieke hervorming, niet in vraag stellen)²⁵, contrasteert Reinhard een premoderne, nog onvolkomen staatsvorming gebaseerd op persoonlijke relaties met een abstract concept van de staat dat vandaag zou vigeren, zonder evenwel dezelfde methoden toe te passen op de zogenaamd vroegmoderne en de hedendaagse periode. Nochtans toont een implementatie van het *Verflechtungs*concept op hedendaags materiaal aan dat cliënte-

²² 'Mikropolitik soll heissen der mehr oder weniger planmässige Einsatz eines Netzes informeller persönlicher Beziehungen zu politischen Zwecken, wobei die Besetzung einer Stelle und der Rang ihres Inhabers in der Regel sehr viel wichtiger ist als das, was diese Person anschliessend treibt.' Reinhard, *Mikropolitik*, 3-4.

²³ Dit onderscheid wordt gemaakt zowel in W. Reinhard, 'Power Elites, State Servants, Ruling Classes and the Growth of State Power', in Idem, *Power Elites*, 4-5 ('autonomous processes') als in Idem, 'Was ist Katholische Konfessionalisierung', 426-427 ('nicht intendierte Folgen').

²⁴ Bemerkt de analogie met de functie van '*habitus*' als een dogmatisch, normerend en causaal begrip in Bourdieus sociologie. Lees R. Jenkins, *Pierre Bourdieu (Key Sociologists)*. Londen en New York 2002. Zie vooral ook de kritiek op Bourdieu in M. De Certeau, *L'invention du quotidien. 1. Arts de faire*. Parijs 1980.

²⁵ De term 'Classical Position in Church History', de rol van Hubert Jedin als founding father van deze traditie, alsook andere stromingen in de kerkgeschiedenis worden besproken in J.W. O'Malley, *Trent and All That. Renaming Catholicism in the Early Modern Era*. Cambridge (Mass.) 2000.

listische praktijken geenszins beschouwd kunnen worden als premoderne residuen die mettertijd onherroepelijk zullen verdwijnen.²⁶

Een analoge benadering vindt men, ten tweede, terug in de zogenaamde *Konfessionalisierungstheorie*. In Reinhard's verhaal moet religieuze verandering zowel aan protestantse als aan katholieke zijde begrepen worden als een van bovenaf gestuurd sociaal disciplineringsproces in een context van staatsvorming, wat leidt tot een symmetrische benadering van vroegmoderne confessies als wegbereiders van de moderniteit.²⁷ Twee aanspraken worden gemaakt: enerzijds claimt de konfessionaliseringsschool van Reinhard en, aan protestantse zijde, Schilling, dat religieuze geschiedenis door een dergelijke benadering definitief werd losgeweekt uit de kerkelijke context waarin de klassieke, Jediniaanse geschiedschrijving kerkgeschiedenis nog steeds situeert.²⁸ Daar valt weinig op af te dingen. De tweede aanspraak, dat religiegeschiedenis daardoor een historische discipline wordt,²⁹ is vanuit de hier gehanteerde criteria minder vanzelfsprekend. De onvermijdelijk teleologische aanpak van deze stroming binnen de Duitse historiografie leidt tot een uitvlakking, tot een reductie van de veelzijdigheid van religieuze fenomenen in het verleden zowel binnen de confessies als over de grenzen van de confessies heen. Verschillende historici hebben ervoor gepleit om de relatie tussen officiële religie en volksreligie als een communicatieproces te benaderen in plaats van als een verhaal van onderdrukking en weerstand. Er wordt gepleit voor *Indifferentismusforschung* of voor een regionale differentiëring van het begrip. De etatistische stempel van de klassieke konfessionaliseringstheorie wordt in vraag gesteld.³⁰ Opnieuw kan men het gebrek aan aandacht voor con-

²⁶ Zie bijvoorbeeld J.-L. Bricquet, 'Clientelismo e processi politici', in Idem (red.), *Clientelismi* (Quaderni Storici 97) (Rome 1998), 5-25, en andere bijdragen in deze bundel.

²⁷ W. Reinhard, 'Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des Konfessionellen Zeitalters', in: *Archiv für Reformationsgeschichte*, 68 (1977), 226-252.

²⁸ Naar Hubert Jedin, die het 'twin concept' katholieke hervorming-contrareformatie introduceerde. Een zeer duidelijke stellingname in H. Jedin, *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trienter Konzil*. Luzern 1946.

²⁹ 'In der weiten Definition meint 'Konfessionalisierung' einen gesellschaftsgeschichtlich fundamentalen Wandlungsvorgang, der kirchlich-religiöse und mentalitätsmässige kulturelle Veränderungen ebenso einschliesst wie staatlich-politische und soziale.' H. Schilling, 'Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft', in Idem en W. Reinhard, *Die Katholische Konfessionalisierung*, 4.

³⁰ Een overzicht in S. Ehrenpreis en U. Lotz-Heumann, *Reformation und konfessionelles Zeitalter* (Darmstadt 2002), 67-71. Interessante bijdragen in K. Von Greyerz et al. (red.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungstheorie* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 201). Heidelberg 2003.

textualiteit en historiciteit, waarbij religieuze fenomenen worden gereduceerd tot een dimensie van staatsvorming 'van bovenaf' dan wel gemarginaliseerd worden als retrograde of irrelevante uitzonderingen, verklaren door te wijzen op een selectieve reïficatie van beelden die door de tijdgenoten zelf worden opgeroepen. Terwijl de meeste historici ongetwijfeld een glimlach niet kunnen onderdrukken wanneer ze de op het eerste gezicht hyperbolische retoriek omtrent het aandeel van de Leuvense universiteit in de katholieke hervorming onder ogen krijgen, worden de discursieve strategieën van de groten der aarde wél bijzonder ernstig genomen. Religieuze vernieuwing 'van bovenaf' weerspiegelt echter in de eerste plaats de toe-eigeningsstrategieën en het zelfbeeld van de zelfverklaarde maatschappelijke elites, die niet toevallig ook het leeuwendeel van de door historici aangeboorde bronnen opstelden. Dat discours is met andere woorden een onderdeel van, eerder dan een verklaring voor, politieke en religieuze fenomenen.

Reinhardt's benadering is, ten derde, eng verbonden met een concept van macht als een sociaal kapitaal in handen van de bekleeders van specifieke posities in een maatschappij of een maatschappelijk spel. Opnieuw worden selectief bepaalde beelden in de bronnen, met name de toe-eigening door, of de toeschrijving van macht aan, legitieme of illegitieme autoriteiten, geobjectiveerd. Daardoor wordt er zowel door de historische actoren zelf als door historici een causaal verband gecreëerd waarin macht de handelingen van machtelozen (onderdanen, gelovigen, cliënten) determineert, en waarin de inerte kracht van de macht hoogstens wordt versneld, vertraagd of tenietgedaan door respectievelijk centripetale en centrifugale krachten. Deze fysica van de macht leidt tot een opvatting van 'de vroegmoderne staat' als een monodimensioneel, dynastiek project dat pas na 1800 zal evolueren naar een multidimensioneel project.³¹ Eén en ander leidt tot een tautologisch gebruik van macht, dat in deze benadering eigenlijk tegelijk als oorzaak én als gevolg fungeert: enkel in de gehoorzaamheid van de ondergeschikten (het gevolg) manifesteert zich immers het bestaan van macht, maar diezelfde sociale energie moet tegelijk als oorzaak fungeren voor de handelingen van de onderdanen. Opnieuw worden bepaalde fenomenen - zoals discursieve strategieën ontwikkeld om beleid te propageren of te legitimeren, lobbying, recuperatie en transformatie van politieke projecten door 'de onderdanen' - als secundair beschouwd.³² Het is

³¹ Vergelijk bijvoorbeeld de inleiding van Charles Tilly in het boek dat hij met W. Blockmans redigeerde: *Cities and The Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800*. Boulder (Col.) 1994.

³² Een analyse van het klassieke machtsconcept in J. Latour, 'The Power of Associations', in J. Law, *Power, Action and Belief* (Boston 1986), 264-279.

dit machtsconcept dat resoneert, op microhistorisch vlak, in de piramidaal opgevatte, hiërarchisch gestructureerde netwerken die door Reinhard en zijn studenten als explanans worden gebruikt voor, en zelfs gelijkgesteld worden met, de microstoria van besluitvorming, of anderzijds in de opvatting van religieuze verandering als een van bovenuit gestuurd proces met onvoorziene gevolgen.

Historici die zich inschrijven in de klassieke kerkgeschiedenis, of die omgekeerd een structuralistische benadering verdedigen, gaan blijkbaar niet fundamenteel anders om met het verleden dan zeventiende-eeuwse academici met hun omgeving in het algemeen en met hun 'grootse geschiedenis' in het bijzonder. Door fenomenen weg te knippen of te marginaliseren, en andere fenomenen te verdinglijken, wordt uit een massa chaotische en contradictorische gegevens een werkbare configuratie of *locus* gecreëerd waarin oorzaken en gevolgen onderscheiden kunnen worden, en waarin dus een duidelijk en coherent beeld van de werkelijkheid kan floreren.³³ *Verflechtung, Konfessionalisierung* of het klassieke machtsconcept fungeren niet wezenlijk anders dan 'de maatschappij' of 'het Algemeen Belang' in de *narratio* van vroegmoderne academici of 'de missie van de Kerk' in de klassieke geschiedschrijving, en creëren een beeld waar respectievelijk zeventiende-eeuwse kettters of kleinmenselijke individuen die om sociale redenen 'de katholieke hervorming' dwarsbomen, als contrasterend ijkpunt vervangen worden door zogenaamd pre- of vroegmoderne historische actoren.³⁴

3. DE VREEMDHEID VAN HET VERLEDEN

Betekent dit alles dan dat we interdisciplinariteit in het algemeen, en netwerktheorie in het bijzonder, overboord moeten gooien? De epistemoloog en historicus Michel de Certeau geeft hier in zijn *L'écriture de l'histoire* een heel duidelijk antwoord op. De historicus kan de onreducerbaarheid van het verleden enkel herstellen door voortdurend te flirten met de grenzen van modellen, door het marginale op te zoeken – wat Certeau ook thematisch invult, door te verwijzen naar, bijvoorbeeld, eigentijdse studies over de waanzin, occultisme, hekserij en dies meer.³⁵ De rol van de geschiedschrijving bestaat er volgens hem in om

³³ Inspirerende voorstellen voor een theorie van de 'theoretiserende praktijk' in De Certeau, *L'invention du quotidien*.

³⁴ Een vergelijking tussen hedendaagse historische praxis en exorcisme in M. De Certeau, *La Possession de Loudun* (Parijs 1980), 327-328.

³⁵ De Certeau, *L'écriture de l'histoire*, 110-115.

modellen uit andere wetenschappen te falsifiëren. De historicus krijgt, met andere woorden, een adrenalinestoot bij die éne, onverklaarbare knik in de curve die de onvolkomenheid van de modellen van andere wetenschappen aan het licht brengt – een onvolkomenheid die overigens door onze omgang met het weerbarstige materiaal in de bronnen zelf wordt gegenereerd.³⁶

Dat betekent niet noodzakelijk dat de geschiedschrijving niet meer is dan een *science auxiliaire* van de andere wetenschappen.³⁷ De epistemologische beschouwingen die Certeau tien jaar later ontwikkelde in *L'invention du quotidien* reiken immers instrumenten aan om een *locus* te creëren waarin juist onreducerbare, want contingente en dus historische realiteiten vorm kunnen krijgen. Hoewel verwijzingen naar Certeau ontbreken in hun werk, lijken onderzoekers als Law, Latour, Callon en anderen zijn epistemologie te operationaliseren in een concrete methodologie en een onderzoeksprogramma dat bijzonder inspirerend kan zijn voor historisch onderzoek. *Actor Network Theory*, ook wel translatiesociologie genoemd, werd niet toevallig ontwikkeld op het terrein van de zogenaamde *science studies*. Het debat tussen internalisten en externalisten vertoont immers opvallend veel gelijkenissen met de tegenstelling tussen respectievelijk de vertegenwoordigers van de klassieke traditie in de kerkgeschiedenis en historici die zich laten inspireren door modellen ontleend aan de sociale wetenschappen.³⁸ Ook in de wetenschapssociologie en -geschiedenis blijken radicale externalisten immers verwoede internalisten te zijn die geloven dat de realiteit gereduceerd kan worden tot één werkelijkheid, die het door hen gehanteerde 'model van de realiteit' objectiveren tot een boven alle contingentie verheven, en dus op zijn beurt dogmatische, 'realiteit van het model', dat als dusdanig autonoom het wetenschappelijke bedrijf kan determineren of normeren.³⁹ Opnieuw gaat het hier om perspec-

³⁶ Zie W. Weymans, 'De dood van Grandier. Over Michel de Certeau en de grens van de historische representatie', in *Feit en Fictie. Tijdschrift voor de geschiedenis van de representatie*, 5 (2000), 67-85.

³⁷ 'De la sorte, l'histoire devient une auxiliaire... non pas qu'elle soit au service de l'économie, mais la relation qu'elle entretient avec diverses sciences lui permet d'exercer par rapport à chacune d'elles une fonction critique nécessaire, et lui suggère aussi le propos d'articuler ensemble les limites ainsi mises en évidence.' De Certeau, *L'écriture*, 113.

³⁸ Een handzaam overzicht van de verschillende strekkingen in *Science Studies* in D. Vinck, *Sociologie des sciences*. Parijs 1995. Een bijzonder interessante antropologie van de moderne wetenschap in B. Latour, *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge (Mass.) 1987.

³⁹ Een goede inleiding in de problematiek en in Actor Network Theory in D. Van Reybrouck, 'Boule's Error. On the Social Context of Scientific Knowledge', in *Ancestral Archives*, 76 (2002), 158-164.

tieven, om bekommernissen, eerder dan om dwingende realiteiten waar we niet omheen kunnen. Hetzelfde geldt natuurlijk ook voor de *problemativering* van die tegenstelling tussen internalisme en externalisme door Latour en anderen. De uitgangspunten die zij hanteren, zijn geenszins evidenties, maar evengoed assumpties die het verschil *maken*. Maar het is de moeite waard om die oefening te maken, want hun probleemstelling, evenals de oplossing die ze voorstaan, stellen de historicus in staat om zijn *unique selling proposition*, de productie van onreducerbare en contingente fenomenen, systematisch centraal te stellen in het onderzoek.

Het uitgangspunt van hun benadering is een radicaal symmetrisch agnosticisme ten opzichte van zowel de voorstellingen van de tijdgenoten als die van de hedendaagse onderzoeker. Dit maakt het mogelijk om in de concrete casus van het 'spanningsveld' tussen academische beeldvorming en maatschappelijke structuren de selectieve objectivering en decontextualisering ongedaan te maken door opnieuw alle discursieve strategieën in de bronnen op gelijke voet te behandelen. Meteen verschuift de aandacht van de door historici opgezette configuraties waarin externe, bovencontextuele verklaringsgonden historische fenomenen determineren, naar de configuraties – *actor networks of interpretive communities* –⁴⁰ die door de agenten zelf worden opgezet om hun omgeving te ordenen en zo collectieve actie, in casu beleid, in concrete omstandigheden mogelijk te maken. De sociale en religieuze evidenties die gedrag van historische actoren normeren of determineren, vallen gewoon weg en maken plaats voor een veelheid van historische actoren die proberen mobiliserende sociale of religieuze evidenties te *fabriceren*. De uitkristallisering van maatschappelijke verbanden – patronagenetwerken in actie of zogenaamd macrohistorische rollenconstellaties in de *narratio* van pauselijke bullen – zijn contextuele *performances* die het resultaat zijn van succesvolle *enrollment strategies*, waarbij de participanten aan de onderhandelingen over de maatschappij voortdurend proberen potentiële bondgenoten te fixeren in de rol van aandeelhouders in concrete, hier academische, projecten. De uitoefening van macht wordt een collectief fenomeen, een resultaat van succesvolle accommodatie van (nader te definiëren) belangen in concrete omstandigheden, waarbij de toeschrijving van macht aan specifieke participanten (de vorst of de paus als vertegenwoordigers van het Algemeen Belang) beschouwd kan worden als een secundaire, legiti-

⁴⁰ Over Interpretive Communities, lees S. Fish, *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge (Mass.) en Oxford 1980.

merende taktiek of strategie die de contextualiteit van de besluitvorming moet opheffen en de genomen beslissingen in een contextoverstijgende logica probeert te situeren.⁴¹ Confessionalisering moet vanuit deze benadering gezien worden als een contingent en pluriform *resultaat* (in tegenstelling tot een transcendentiaal proces of een oorzaak) van distinctieve strategieën die ontwikkeld werden in de loop van deze onderhandelingen over macht, maatschappij en waarheid, waarin de actoren alledaagse religieuze praktijken (sacramentele praktijken, verschillende vormen van devotie, liturgische en andere rituelen) strategisch (her)interpreteren, decontextualiseren of juist deconstrueren, en opnieuw in een distinctieve, contextoverschrijdende logica proberen op te nemen.⁴²

4. ACADEMISCHE BELANGEN EN CONFESSIONALISERING ONDER DE AARTSHERTOGEN

Als we, ter illustratie, deze methodologische uitgangspunten gebruiken om academisch beleid en rolnegotiatie in de vroegmoderne periode te duiden, ziet het academische beleid in de aartshertogelijke periode er plots helemaal anders uit. Dit wordt duidelijk als we de drie casussen die hier centraal staan – de stammenoorlogen met de jezuïeten, de intriges rond de Visitatie en het lobby van de Brabantse universiteit in het *Gran Teatro del Mondo* –, opnieuw onder de loep nemen. De ontwikkelingen rond de oprichting van een jezuïetencollege in Leuven in de jaren '90 van de zestiende eeuw kunnen niet meer gereduceerd worden tot een strijd tussen verschillende sociale groepen of netwerken met evidente, conflicterende belangen, waarvan de uitkomst, de overwinning van één partij, tegelijk fungeert als een verklarend principe van het gebeurde (het symbolisch en/of sociaal kapitaal van de respectieve participanten). Zowel binnen als buiten de universiteit moest er immers hard gewerkt worden om de participanten en hun respectieve belangen te definiëren en om duidelijke contexten te creëren waarin een coherent, logisch beleid gevoerd kon worden dat in de kraam paste van de

⁴¹ Cf. Latour, 'The Power of Associations'.

⁴² Meer hierover in B. Boute, 'Que ceulx de Flandres se disoijent tant catholicques, et ce neantmoins les hereticques mesmes ne scauroijent faire pir. The Multiplicity of Catholicism and Roman Attitudes in the Correspondence of the Nunciature of Flanders under Paul V (1598-1621)', in de conference proceedings van het colloquium *Die Aussenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. (1605-1621) – Le relazioni estere della curia romana sotto Paolo V (1605-1621)*, Rome, 18-20 mei 2005 (ter perse).

academici – of tenminste van diegenen die zich konden ontpoppen tot de natuurlijke vertegenwoordigers van die gemeenschap. Om te beginnen moesten de tegenstanders van een filosofieschool van de sociëteit de universiteit laten opdraven als één blok, wat gezien de ambigue of uitgesproken positieve houding van veel academici ten aanzien van het project geen evidentie was in het begin van de jaren '90, maar wel een evidentie werd in de daaropvolgende jaren.

Persoonlijke relaties zijn daarin maar een deel van het verhaal. Een geslaagde identiteitspolitiek, die meteen ook een aantal voor de meeste leden van de corporatie herkenbare noties over de belangen van de academische gemeenschap vooropstelde, blijkt een belangrijke component te zijn geweest in die constructie. Deze ontologische politiek⁴³ vond haar neerslag in de talloze memoranda en verzoekschriften in die periode. Ik beperk me hier tot de analyse van één tekst, en van zijn interactie met de context van het conflict in de jaren '90, om dit duidelijk te maken. In die tekst, die door een notoire tegenstander van het project werd voorgelegd in 1596 aan de academische senaat maar die niettemin pretendeerde het standpunt van de universiteit te vertolken, werd de *Alma Mater* geponeerd als een kweekschool van bekwame zielenherders; lees: als een bolwerk van, voor en door een seculiere geestelijkheid die als enige kon instaan voor de opleiding van de arbeiders in de wijngaard des heren. De belangen van de Artesfaculteit werden aldus de belangen van de theologen en, bijgevolg, van de hele universiteit. Om die identiteit te bewaren, moesten er garanties van de jezuïeten gevraagd worden. De vooropgestelde financiering van de oude pedagogieën door het nieuw op te richten jezuïetencollege was immers ontoereikend, onbetrouwbaar en beschamend; de *stabilitas doctrinae*, die enkel door seculiere geestelijken die de *doctrina Lovaniensis* belichaamden gegarandeerd kon worden, kwam in het gedrang door de eigen onderwijsmethoden van de jezuïeten, en de aparte examinatie- en promotieprocedures voor abituriënten zouden het beeld van de ene, ondeelbare *universitas* verstoren.⁴⁴ Daarbij werden een aantal pijnpunten strategisch verzwegen. Verschillende theologen waren geneigd om de orthodoxie van de jezuïeten in vraag te stellen. Aan het einde van

⁴³ Voor een goede uiteenzetting over deze term, zie Law, *After Method*, 162. "If realities are enacted, then reality is not in principle fixed or singular, and truth is no longer the only ground for accepting or rejecting a representation. The implication is that there are various possible reasons, including the political, for enacting one kind of reality rather than another, and that these grounds can in some measure be debated. This is ontological politics."

⁴⁴ *Acta Universitatis et DD Deputatorum*, 24 maart 1596, RAL, OUL, 61, 136r-138v.

de jaren '80 en in het begin van de jaren '90 hadden theologen in Leuven en Douai de degens gekruist met de jezuïeten over de genade- en de sacramentenleer, debatten die een internationale weerklink zouden vinden in de zogenaamde *Congregationes de Auxiliis* in Rome tussen 1598 en 1607.⁴⁵ In de tekst van 1596 werden zodoende distinctieve elementen gegeneraliseerd, door een consensus te zoeken rond *stabilitas doctrinae* en rond de noodzaak om de eenheid van de universiteit te visualiseren en te realiseren via gemeenschappelijke promotierituelen.⁴⁶

Anderzijds vormde juist die voortdurende vraag naar bijkomende garanties dan weer een component van een ontologische politiek die erop gericht was om de aanslepende onderhandelingen tussen de orde en de universiteit te definiëren als een conflictueuze situatie. In de loop van die onderhandelingen konden de ongeduldige jezuïeten steeds meer gefixeerd worden in een rol van onruststokers die zonder een akkoord met de universiteit te sluiten hun zin wilden doordrijven, die studenten wilden weglokken van de pedagogieën, die een 'universiteit binnen de universiteit' wilden oprichten en die zich niet tevreden zouden stellen met filosofie-onderwijs, maar nadien ook de theologische faculteit zouden gaan koloniseren. Dankzij deze *self-fulfilling prophecies* wonnen binnen de universiteit de tegenstanders aan geloofwaardigheid als woordvoerders van de universitaire gemeenschap en plaatsten radicale voorstanders zichzelf buiten spel. Maar ook buiten de universiteit moesten bondgenoten gezocht worden om de steun van de Geheime Raad in Brussel aan de jezuïeten te neutraliseren, waarvoor de academici een beroep deden op de Romeinse curie. Opnieuw werd een dubbel spoor gevolgd: via een georkestreerde correspondentie konden de vertegenwoordigers van de harde lijn de geloofwaardigheid van de jezuïeten, die beweerden dat er een akkoord in de maak was, in Rome ondermijnen. Zodoende werd de situatie in Leuven ook in Rome getransformeerd in een conflictsituatie, en dus in een kolfje naar de hand van de Heilige Stoel, die zich als garant beschouwde voor de eenheid onder de katholieken. Hoe die eenheid hersteld moest worden, werd gesuggereerd door de zorgvuldig geconstrueerde situatie zelf: het aanslepen van het 'conflict' plaatste de jezuïeten in de rol van ongehoorzame, ambitieuze geestelijken die de orders van hun generaal

⁴⁵ Zie E.J.M. Van Eijl, 'La controverse Louvainiste autour de la grâce et du libre arbitre à la fin du XVIe siècle', in M. Lamberigts (ed.), *L'Augustinisme à l'ancienne faculté de théologie à Louvain* (Bibliotheca ephemeridum theologicarum Lovaniensium 111) (Leuven 1994), 207-282.

⁴⁶ De thematiek van promotierituelen als 'functionalising rites' wordt verder uitgediept in mijn bijdrage 'Veluti Altare contra Altare.'

om de zaak in der minne te regelen, in de wind sloegen en steun zochten bij de wereldlijke overheid, een bijzonder herkenbaar gegeven in een periode waarin Rome het herstel en het behoud van de kerkelijke vrijheid vooropstelde als een deel van het antwoord op de ketterij. Zodoende werd een pauselijke interventie uitgelokt die een uitweg moest bieden uit de door de tegenstanders van de jezuiteten geconstrueerde patstelling en die naderhand, in de jaren '20 van de zeventiende eeuw, selectief zou geïnterpreteerd worden door Leuvense academici als bewijs dat Rome zelf, met referentie aan het algemeen belang, de jezuiteten had uitgesloten van het verstrekken van hoger onderwijs.

De visitatie van de universiteit van Leuven kan evenmin gereduceerd worden tot een koehandel. Academici sleepten niet enkel een verbetering van de dotatie van hun leerstoelen in de hogere faculteiten in de wacht, maar waren bovendien van in het begin betrokken bij de hervorming zelf, en konden ze zelfs in grote mate orkestreren. Deze onderneming behelsde, om te beginnen, opnieuw een geslaagde ontologische politiek waardoor ook de context in het academische netwerk werd opgenomen. De *narratio* in de charters van 1617, dat de universiteit geleden had onder de burgeroorlog en dat *dus* een hervorming zich opdrong,⁴⁷ werd weliswaar klakkeloos overgenomen door historici in de negentiende en de twintigste eeuw, maar was opnieuw een constructie, geen vooraf vaststaand feit. Men kan even goed stellen dat de universiteit er slecht aan toe was *omdat ze* hervormd moest worden, aangezien de toestand van de universiteit anders werd geïnterpreteerd naargelang van de omstandigheden. Zowel in de jaren '90 van de zestiende eeuw, toen er van een visitatie nog geen sprake was, als in 1613-1614, waren *ceulx qui gouvernent l'université* eerder opgetogen over de gang van zaken, omdat het er toen op aankwam de initiatieven van de jezuiteten op het vlak van het hoger onderwijs, respectievelijk in Leuven en in Luik, te kelderen. Anderzijds kon wel degelijk verwezen worden naar het vertrouwde beeld van vervallen collegegebouwen, niet-ingevulde beurzenstichtingen en onderbetaalde en dus weinig gemotiveerde hoogleraren om een gepaste diagnose te stellen die meteen ook een remedie voorstelde: hervorming. 'Hervorming' was geen leeg retorisch begrip, maar een project dat in het begin van de zeventiende eeuw omkleed was met bijzonder mobiliserende connotaties – de hele christenheid schaarde zich immers onder de banier van de 'Hervorming' om de strijd aan te gaan met de ketterij – en dat bijvolg een bijzonder productieve context creëerde waarin academische

⁴⁷ Uitgegeven in *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas. Règne d'Albert et Isabelle 1597-1621*, 2, ed. V. Brants (Brussels, 1912), 326.

belangen geïdentificeerd konden worden met het Algemeen Belang. Naar analogie met nieuwe inzichten met betrekking tot de algemene codificatie van het lokale gewoonterecht in de zestiende en zeventiende eeuw,⁴⁸ kan de codificatie van de *laudabiles consuetudines* van de geleerde corporaties helemaal niet beschouwd worden als een financiële deal tussen een centraliserende overheid en corrupte academici die onvoorzien de modernisering van de middeleeuwse corporaties inluide, maar veeleer als een context waarin academici erin slaagden hun belangen te vertalen in die van de vorst, die omgekeerd eens te meer zijn rol als soeverein en protector van de universiteit kon opnemen. De Visitatie van 1617 werd grotendeels geschreven door academici, en de commissarissen die met de visitatie belast waren, fungeerden eerder als makelaars dan als rigide hervormers gestuurd door de overheid.

Netwerken, inderdaad, maar opnieuw speelt hier, ten eerste, het belang van de geloofwaardigheid: om als legitieme tussenpersonen te kunnen fungeren, moesten Drusius en Craesbeke, de visitatoren van de universiteit, uiteraard een openlijke breuk vermijden met diegenen die ze beweerden te vertegenwoordigen. Hetzelfde geldt natuurlijk voor hun gesprekspartners binnen de universiteit, want ook daar moesten coalities gevormd worden rond de vraag wat nu juist de belangen van de universiteit waren, en moesten deviante geluiden geaccommodeerd, geëlimineerd of gemarginaliseerd worden. Noch de *laudabiles consuetudines* van de universiteit, noch de belangen van de academische gemeenschap, waren immers vooraf gegeven. Ondanks de uitgebreide netwerken waarover die enkele 'natuurlijke woordvoerders' van de Alma Mater beschikten, konden de visitatoren en hun gesprekspartners, de zogenaamde *saniores* onder de academici, onmogelijk alle communicatiekanalen naar Brussel monopoliseren. Hun representativiteit was dus uiterst volatiel en kon elk ogenblik ondermijnd worden door dissidente circuits. Ten tweede moest ook hier, naar analogie met de jezuïetencasus, een deel van de academische projecten verduisterd worden om ze te kunnen accommoderen met die van de coalitiepartners, de Geheime Raad, de Staten van Brabant en de vorst. Zo werden een aantal vage bepalingen in de Visitatie over de vereisten voor het behalen van graden in de theologie vanaf 1618 aangewend om de auditoria van de jezuïeten te doen leeglopen. In het daarop volgende conflict met de jezuïeten aarzelden de academici niet om te verwijzen naar de apostolische en vorstelijke autoriteit waarmee

⁴⁸ H. De Schepper en J.-M. Cauchies, 'Legal Tools of the Public Power in the Netherlands, 1200-1600', in A. Padoa-Schioppa (ed.), *Legislation and Justice* (Oxford 1997), 260.

de Visitatie uitgevaardigd was geweest, maar ze vergaten er wel bij te vertellen dat die bepalingen door henzelf waren opgesteld, en dat ze daarbij elke expliciete verwijzing naar de jezuïetenorde hadden geweerd uit de tekst.⁴⁹ Diederik Lanoye heeft, met andere woorden, gelijk als hij poneert dat de Visitatie, alle voorafgaande onderhandelingen ten spijt, uiteindelijk een *vorstelijk* model van de universiteit introduceerde.⁵⁰ Dat was nu juist het punt van de Leuvenaars zelf: uiteindelijk was het de vorst die de Visitatie uitvaardigde, en de paus die haar bekrachtigde. *Intrinsiek* is er echter niets 'vorstelijks' of 'pauselijks' aan de tekst. De visitatie van 1607-1617 introduceerde een hervorming naar vorstelijk model omdat de betrokkenen zelf er alle belang bij hadden om haar als een vorstelijk model, en dus als een exponent van een contextoverschrijdend Algemeen Belang, te definiëren. Het (al dan niet bewust) verdonkeremanen van de *petite histoire* van lobbying en netwerking dat eraan voorafging, moest niet zozeer een onderliggende sociale praxis verhullen, maar wel de debatten afsluiten en van de tekst een geloofwaardig instrument maken om de routine van Academia in te passen in een eeuwige logica.

Dat sociale netwerken wel degelijk alomtegenwoordig waren in academisch beleid, maar dat ze helemaal geen *conditio sine qua non* voor geloofwaardigheid zijn, blijkt eens te meer uit het zogenaamde *negotium Romanum* betreffende de bevestiging van de Leuvense benoemings- en jurisdictieprivileges. De klassieke kerkgeschiedenis heeft het beneficienstelsel in het algemeen en het benoemingsrecht in het bijzonder een bijzonder slechte pers bezorgd, omdat het gaat om fenomenen die ze onmogelijk kon inpassen in haar normerende opvattingen over de missie van de Kerk.⁵¹ Een sociaalhistorische benadering zou dergelijke

⁴⁹ 'Dominus Janssonius mihi narravit quanam dixerit illi Hispano quem ad eum miseram, nimirum quod fundamentum universitatis quo non vult admittere quod jesuitae doceant in ordine ad promotionem ad magisterium est quia reformatio seu visitatio que a biennio aut circiter in universitate facta est, requirit ut theologi visitent tres lectiones, nimirum duas a Carolo fundatas, et tertiam a Philippo eius filio et quod Pontifex Paulus Quintus hanc Visitationem approbavit...' *Registrum actorum reverendissimi et illustrissimi domini archiepiscopi Mechliniensis coeptum Kal. Novembris anni 1617*, 12 oktober 1618, A.A.M., *Mechliniensia*, 10, 59r. Vergelijk de volgende passage uit Janssonius aan Joannes Drusius, abt van Park en visitorator van de universiteit, 15 maart 1617, A.A.Pa., *Corpus VII*, kast 13: 'Ad articulum de audiendis lectionibus suggesteram addenda in scholis theologicis publicis et valde ad rem propter prerogativam societatis quam ad usum deduxerunt Duaci. Per quos additamentum ne ut verebatur providentia vestra, preiudicaretur religiosis, poterit addi, exceptis religiosis qui in propriis monasteriis theologiam audiant.'

⁵⁰ Lanoye en Vander Meersch, 'The University of Louvain', 107.

⁵¹ Zie bijvoorbeeld mijn besluit in B. Boute, 'Regnum, Sacerdotium en Studium in de vroegmoderne periode: de Leuvense benoemingsprivileges 1483-1573', in *Trajecta*.

academische uitzonderingsrechten wellicht op analoge wijze marginaliseren door ze te definiëren als door academische clientèles in stand gehouden disfuncties die gedoemd waren om te verdwijnen, temeer daar het beneficiale landschap in de Zuidelijke Nederlanden gekenmerkt werd door een relatief grote openheid voor alumni van de universiteiten.⁵² Conflicten tussen individuele academische prebendenjagers en buitenstaanders kunnen echter niet tot hun materiële en sociale dimensies gereduceerd worden. Deze op het eerste gezicht banale gebeurtenissen werden in verschillende omstandigheden belangrijke problemen die de hele universiteit aangingen, een proces dat niet herleid kan worden tot de activiteit van academische clientèles, hoe regelmatig ze ook 'opduiken' in de bronnen. De *paupertas academica* die door die privileges belichaamd en die voortdurend in de academische retoriek uitgespeeld werd, onderscheidde de *pédans descole* en hun entourage als arme, *seculiere cleric*⁵³ die ten dienste stonden van het algemeen belang, van de machtigen buiten de universiteit die verblind waren door eigenbelang. Opnieuw speelt hier een causaliteit die enkel met man en macht tot stand gebracht kon worden – maar die daarom niet minder geloofwaardig is dan de constructies van hedendaagse historici. De privileges waren er; opeenvolgende pausen en vorsten hadden ze bevestigd en bekrachtigd, ze werden veelvuldig gebruikt; en dus moesten ze wel noodzakelijk zijn in de ogen van zeventiende-eeuwse academici. De geloofwaardigheid van deze voorstelling van zaken werd bewerkstelligd omdat de benoemingsprivileges wel degelijk effectief waren: ze droegen bij aan een context waarin academici arm en belangeloos konden worden, vanwege het feit dat de leden van de *universitas* niet noodzakelijk meer een beroep moesten doen op contacten buiten de universiteit, en hun sociale investeringen konden concentreren

Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden, 9 (1998), 177-178, waar wordt gesuggereerd dat de benoemingsprivileges essentieel 'middeleeuwse' privileges waren, een zogenaamde anomalie in de 'Tridentijnse periode'. Een ander auteur kan zijn verontwaardiging maar moeilijk verbergen: 'Il est frappant de voir comment ces institutions tinrent, surtout pendant le 18e siècle, à leurs privilèges.' T. Quaghebeur, 'Le concours diocésain dans l'archidiocèse de Malines 1586-1786', in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 97 (2002), 888.

⁵² Een analoge redenering werd ontwikkeld in W. Reinhard, 'Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstante', in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 86 (1977), 145-185.

⁵³ Beneficiaries werden inderdaad in de eerste plaats geassocieerd met de *seculiere* geestelijkheid, en werden in Leuven gebeurlijk zelfs gemobiliseerd om de benoeming van regulieren voor leerstoelen in de Theologische faculteit, die door beneficiaries werden bezoldigd, tegen te gaan. Boute, 'Pro Muro sunt Domui Israel'.

op hun eigen omgeving. Wat echter niet impliceert dat alumni of professoren van de universiteit geen beroep deden of konden doen op andere circuits om beneficijs in de wacht te slepen, naar het voorbeeld van hun collega's uit Douai die *niet* konden terugvallen op een *ius nominandi* - maar de activiteiten van de benoemingscommissies waren nu eenmaal zichtbaarder (en bruikbaar bij het construeren van een academische identiteit) dan de diffuse netwerkstrategieën die individuele studenten en professoren over de grenzen van de universiteit heen ontwikkelden. Omgekeerd kon het verlies of de teloorgang van deze privileges achteraf door tegenstanders worden gedecontextualiseerd en geherinterpreteerd als een desavouering van de academische orthodoxie of van de claim dat de ideale zielzorger een afgestudeerde was van Leuven.⁵⁴ Met andere woorden: de *Alma Mater* beschikte niet alleen over privileges omdat ze een bolwerk van de orthodoxie was. Ze was even goed een bolwerk van de orthodoxie omdat ze beschikte over privileges die haar claims ritualiseerden. Procedures (in casu de activiteiten van benoemingscommissies) moesten met andere woorden die voorstelling van zaken verwezenlijken, in een periode waarin het steeds moeilijker werd om een consensus te bouwen rond distinctieve theologische inhoud⁵⁵ en dus rond een Leuven *magisterium* in doctrinaire aangelegenheden.⁵⁶

⁵⁴ Vergelijk bijvoorbeeld het fascinerende antwoord van de academische senaat op de vraag van de bisschop van Mechelen om het nieuw op te richten pastoraat van Scherpenheuvel ongemoeid te laten: 'Quod hoe exemplum permovere poterit ceteros archiepiscopus et ordinarios collatores, maxime gallicarum partium et Leodiensium, ad idem tentandum vel obtinendum, et presertim, quod ordinarium loci (qui privilegia studiosorum tueri merito deberet) non nisi propter abusum gravem tale aliquid petiturum fuisse, arbitrabuntur [decontextualisering door mogelijke tegenstanders]. Ubi tamen nullus verum abusum hactenus fuisse demonstrabit, unde neque simile aliquid hactenus ab ullo prelato petitum fuit. [Decontextualisering door Leuvenaars]' *Acta Universitatis et DD Deputatorum*, 15 juli 1609, RAL, *OUL*, 63, 30r-v. In de jaren '20 van de zeventiende eeuw interpreteerden de Lovanienses de (vermeende) betrokkenheid van de jezuiten bij een conflict rond prebenden in Kamerijk als een regelrechte aanval op de orthodoxie van de universiteit. *Ibidem*, 23 juni 1624, RAL, *OUL*, 64, 414r. De wisselwerking tussen orthodoxie en beneficijs zou door Rome, later in de eeuw, geïnstrumentaliseerd worden om de Leuvense theologen in de Jansenistische kwestie tot meer volgzzaamheid te brengen. Zie Boue, 'Pro Muro sunt Domui Israel', 280.

⁵⁵ Een interessante analyse in dat verband in het hoofdstuk 'La formalité des pratiques. Du système religieux à l'éthique des Lumières (XVII-XVIIIe s.)', in De Certeau, *L'écriture de l'histoire*, 154-241.

⁵⁶ Over het *magisterium* van theologische faculteiten, lees J.M. Grès-Gayer, 'La vérité et son discernement: le magistère de la Sorbonne au XVIIème siècle', in Hurlubise, *Université, Eglise, Culture*, 435-461.

Dergelijke associaties boden weliswaar bijzonder bruikbare instrumenten om de belangen van individuele beneficiejagers te vertalen in die van de universiteit in haar geheel, maar moesten natuurlijk omgezet worden in een problematiek die ook de Heilige Stoel kon interesseren. In de eerste fase, tussen 1588 en 1612, bestond die in een negatie van de aantijgingen van de Luikse curialisten: de door opeenvolgende pausen verleende benoemings- en jurisdictieprivileges waren geenszins een aanfluiting van het pauselijk universalisme, wel integendeel. Via een bevestiging ervan kon de universiteit, en dus meteen ook het rooms-katholicisme, overleven op de frontlijn met het protestantisme. *Verflechtung* bood echter geen uitkomst in deze fase, omdat de geloofwaardigheid van de academische retoriek voortdurend achterhaald werd door de feiten – of, met andere woorden, omdat de Leuvenaars er niet in slaagden om de feiten te recupereren. Daar droegen ze in de eerste plaats zelf toe bij: de voortdurende strijd in de Leuvense wandelgangen om het definiëren van de belangen van de universiteit leidde tot het voortdurend wisselen van prioriteiten en, bijgevolg, tot een geringe geloofwaardigheid. Romeinse circuits konden ten aanzien van de Leuvense retoriek dus een afstand bewaren die vergelijkbaar is met die van de hedendaagse historicus. Ten tweede zorgden de *Leodienses* ervoor dat nieuwe conflicten tussen individuele benoemden en pauselijke kandidaten in België via de machinerie van de Romeinse bureaucratie telkens opnieuw getransformeerd werden in conflicten tussen academische rechtbanken en het pauselijke universalisme, via vertalingmechanismen die goed vergelijkbaar zijn met de identificatie van de belangen van individuele academische benoemden met die van de hele academische gemeenschap. Ten derde werd de door Lombardus ten aanzien van zijn Leuvense correspondenten opgezette ‘configuratie van de genade’ wellicht anders geïnterpreteerd aan de curie, waar het opzetten van tijdelijke congregaties ingebed was in de (door wisselende kardinalenfacties ondersteunde) politiek van de Heilige Stoel om, enerzijds, zaken aan het Consistorie te onttrekken en dus de kardinalen zich als *groep* niet meer als een onvoorspelbare politieke factor te laten manifesteren, en, anderzijds, om bepaalde affaires niet meer bloot te stellen aan de druk die door nationale kardinalenfacties kon worden uitgeoefend, om, met andere woorden, configuraties te creëren waarin het belang van de Heilige Stoel, en niet dat van de Europese vorstenhuisen, centraal stond.⁵⁷ Academici slaagden er niet in om een dwingende

⁵⁷ Cf. M.T. Fattori, *Clemente VIII e il Sacro Collegio 1592-1605. Meccanismi istituzionali ed accentramento di governo* (Päpste und Papsttum 31). Stuttgart 2004.

realiteit te fabriceren waarin hun belangen behartigd konden worden. De inschakeling van Philip Maes, de aartshertogelijke resident in Rome, vanaf 1612 bracht evenmin soelaas. Vanaf 1614, toen Maes tijdens een bezoek aan de Nederlanden aan de Leuvenaars duidelijk had gemaakt dat het weinig waarschijnlijk was dat onder het pontificaat van Paulus V, de 'nieuwe Gregorius VII', de Leuvense privileges bevestigd zouden worden, werd het roer radicaal omgegooid en ontwikkelden de academici een ontologische politiek die wel tot resultaten zou leiden.

Nu zouden de Leuvenaars aantonen dat het *niet* respecteren van de academische privileges onvermijdelijk uitmondde in een crisis van het apostolische gezag in de Nederlanden. Opnieuw werd een context gecreëerd om die voorstelling van zaken te accrediteren, maar nu maakte sociale *Verflechtung* plaats voor de fabricatie, in verschillende fasen, van een strategisch conflict. In een eerste fase zorgden de academici ervoor dat de coalitie rond hervorming en algemeen belang die gecreëerd was in de context van de visitatie gebetonneerd werd, en dit door een visitatie van de academische *regulae nominationum* door apostolische visitatoren die meteen daarna de universitaires van elk misbruik vrijpleitten. Vervolgens lokten de academici een hoog oplaaierend conflict uit met de Heilige Stoel door een apostolische executor krachtens hun privileges in de boeien te slaan. Aangezien de diplomatie tussen Brussel en Rome niets vermocht om de man terug vrij te krijgen – ook de eer van de aartshertog als protector van de universiteit onder wiens gezag de academische statuten gezuiverd waren van elke blaam, stond nu op het spel –, bleef de Opperste Bruggenbouwer gevangen in de rol die de Leuvense academici voor hem hadden voorbereid: die van een soevereine pontifex wiens gezag in de Nederlanden nu in een crisis verzeild was omdat hij zich had laten adviseren door raadgevers die enkel hun particuliere belangen voor ogen hadden. De Luikse propaganda was nu een objectieve bondgenoot van de academici geworden, omdat ze dat beeld voortdurend accrediteerde. De belangen van de universiteit waren de belangen van de Heilige Stoel geworden. Verzoenende geluiden uit Rome werden beantwoord met een gezant van de vorst en van de Staten van Brabant. In de generale instructies aan de nieuwe nuntius, Morra, werden deze gebeurtenissen uiteraard geduid met behulp van een cliëntelistisch jargon, maar de piëteit van de universiteit en omgekeerd de welwillendheid van de Heilige Vader boden tegelijk een uitweg uit een door de academici zorgvuldig geconstrueerde patstelling. De bevestiging van de Leuvense privileges, enkele maanden na de aankomst van de gezant in Rome, stelde niet alleen de academische belangen veilig, maar affirmeerde tegelijk ook de rol die academici zich toe-eigenden, onder andere via het realiseren van hun belangen en dus van hun identiteit.

BESLUIT

In de drie concrete casussen die hier geanalyseerd werden, konden academici telkens opnieuw zichzelf poneren als een *obligatory passage point* voor dynastieke en katholieke restauratie in de Nederlanden. Dat was echter *niet* het logische gevolg van een gegeven positie in een onderliggende maatschappelijk structuur of een sociaal spel, maar de uitkomst van een geslaagde ontologische politiek waarbij 'de maatschappij' zelf, 'het Algemeen Belang' en zijn concrete implicaties telkens opnieuw geproduceerd, gedistilleerd, geduid en gereïficeerd moest worden uit een chaotische, voor velerlei interpretaties vatbare werkelijkheid. In de drie gevallen werd druk gewerkt aan een aangepaste probleemstelling (*problematization*) die, enerzijds, erop gericht was om de onmisbaarheid van academici te poneren, en die, anderzijds, vertaald werd naar de bekommernissen van potentiële bondgenoten binnen en buiten de universiteit om dezen als aandeelhouders in de academische desiderata te definiëren (*interestment*), een onderneming die gepaard ging met het fixeren van alle in het netwerk te betrekken participanten in hun engagement (*enrollment*).⁵⁸ Daarbij geldt het adagium 'traduttore traditore': de vertaling van een project om steun te werven gaat gepaard met een transformatie of zelfs het verraad van dat project. Dit werpt een bijzonder interessant licht op confessionalisering in de Nieuwe Tijd. Academici werden niet geconfronteerd met een van bovenaf gestuurd confessionaliseringsproces; ze speelden er handig op in en stimuleerden confessionaliserende strategieën 'van onderuit'. Maar ze gingen daarbij in verschillende gevallen zelfs verder dan de zelfverklaarde en door klassieke en sociale historici als dusdanig erkende 'architecten' van de religieuze vernieuwing in de Nieuwe Tijd. Distinctieve inzetten en identiteiten moesten blijkbaar voortdurend gegeneraliseerd of zelfs verduisterd worden, vooral als het erop aankwam om zich de autoriteit van de vorst of de paus toe te eigenen. Dit blijkt niet enkel uit het conflict in de jaren '90 of uit de strategieën die ontwikkeld werden in het visitatieproces om de theologische leerstoelen van de jezuiten te boycotten, maar kan ook geobserveerd worden in de theologische debatten die ermee verbonden waren. Een veelgebezigde tactiek bestond erin om distinctieve programma's die moeilijk konden verkocht worden aan Romeinse of Brusselse circuits, te kop-

⁵⁸ De concepten 'obligatory passage point', 'problematization', 'interestment-enrollment' en 'mobilisation' (cfr infra) werden ontleend aan M. Callon, 'Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay', in *Law, Power, Action and Belief*, 196-233.

pelen aan juridictionele problematieken die dan vervolgens weer werden gedecontextualiseerd en gemobiliseerd om het gelijk van deze of gene partij in andere, meer gevoelige dossiers te realiseren.⁵⁹

De gebruikte terminologie impliceert geenszins dat *narratio* de werkelijkheid structureert. 'Une *crédibilité* du discours est d'abord *ce qui fait marcher des croyants. Elle produit des pratiquants*' [mijn cursiveringen].⁶⁰ De realisatie (*mobilisation*) van deze configuraties of actor-netwerken was afhankelijk van hun capaciteit om in concrete contexten alle 'relevante' elementen te incorporeren of desgevallend dissonanties te marginaliseren. In de drie voorliggende casussen werden respectievelijk ongehoorzame jezuïeten, bloeiende ketterse universiteiten en in verval geraakte Leuvense colleges, en, via het conflict met de Heilige Stoel in 1615-1616, ook op 'eigenbelang' gerichte Luikenaars, vastgeklonken in een evidente, maar voor de historicus niettemin genetwerkte, hybride, contingente realiteit waarin een beleid gevoerd kon worden dat door de omstandigheden of door het Algemeen Belang werd gedicteerd. De bewering dat vroegmoderne micropolitiek geschraagd moest worden door persoonlijke afhankelijkheidsverbanden, terwijl vandaag abstracte begrippen de politiek structureren⁶¹ en netwerking als een premodern residu beschouwd moet worden, kan niet meer volgehouden worden. De voortdurende pogingen van de Leuvenaars en hun tegenstanders om hun belangen te identificeren met het Algemeen Belang en die van eventuele concurrenten te desavoueren als eigenbelang, blijken wel degelijk een constitutief element geweest te zijn van de configuraties waarin beleid mogelijk en denkbaar moest worden gemaakt. Ook in de vroegmoderne periode woedde er voortdurend een strijd over de definitie van het algemeen belang en over de geloofwaardige belichaming ervan.

In de netwerken die hier gewoven werden, triomferen de kettters, is het volk geschandaliseerd, spreekt Sint Augustinus, springen reeds lang overleden pausen en vorsten voor de universiteit in de bres, dringen de *forza del sangue* en de wetten van de vriendschap zich op, dient 'het Algemeen Belang' zich aan, vraagt 'de situatie' om een snelle, ade-

⁵⁹ Meer hierover in mijn bijdrage 'Que ceulx de Flandre se disoijent tant catholicques.' Een voorbeeld in G. Vandenbosch, 'Pionnen op een schaakbord? De rol van klopjes in de belangenstrijd tussen jezuïeten en seculiere priesters in de Republiek omstreeks 1609-1610', in *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden*, 9 (2000), 252-283.

⁶⁰ De Certeau, *L'invention du quotidien*, 218.

⁶¹ Reinhard 'Einleitung', in Idem, *Mikropolitik*, 4; zie ook H. Von Thiessen, 'Aussenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft. Die römisch-spanischen Beziehungen in mikropolitischer Perspektive', *Ibidem*, 24.

quate interventie. Met andere woorden, de netwerken die zich aan het einde van de rit uitkristalliseren, zijn hybride fenomenen die niet alleen institutionele barrières tussen vorst en onderdanen, centrale elites en representatieve instellingen, kerk en staat overstijgen,⁶² maar ook de kunstmatig opgetrokken grenzen tussen sociale en niet-sociale actoren. Het onderscheid tussen *micro-* en *macrostoria* verdwijnt dus. Wanneer, enerzijds, agenten probeerden de situatie naar hun hand te zetten, wanneer ze chaotische fenomenen probeerden om te zetten in een evidente omgeving die collectieve actie kon sturen, deden ze dat door concrete programma's en gebeurtenissen in een contextoverschrijdend kader te plaatsen, waardoor deze hun contingent karakter moesten verliezen.⁶³ Omgekeerd manifesteren de zogenaamde macrohistorische entiteiten – de maatschappij, het patronagesysteem, de orthodoxie – zich enkel in actie, d.i. in de concrete contexten waarin ze onderhandeld, geactualiseerd en gerealiseerd werden. Ze verschijnen dus nooit in een zuivere, a-contextuele vorm, maar doen zich hoogstens voor als genetwerkte en getheatraliseerde realiteiten, om meteen vervolgens weer vertaald te worden naar, en gerecupereerd te worden in, andere dossiers en andere omstandigheden.

Academici en hun gesprekspartners vonden niet voortdurend de wereld opnieuw uit, maar probeerden hun verleden betekenis te geven en te recupereren in nieuwe omstandigheden. Historische fenomenen kunnen dus niet verklaard worden vanuit een stabiele, evidente werkelijkheid – het is integendeel die door de historische actoren geproduceerde en al dan niet getheatraliseerde stabiliteit die door de historicus verklaard moet worden. Een andere lezing van academische politiek in de vroegmoderne periode maakt duidelijk dat het Euro-Amerikaanse dilemma tussen een postmodern relativisme enerzijds,⁶⁴ en anderzijds een notie van een (sociale, religieuze, culturele, of fysische) werkelijkheid die objectief is, monolithisch, boven elke context verheven, onveranderlijk, normerend, immuun voor onze manipulaties en enkel voor specialisten aantoonbaar,⁶⁵ kan overstegen worden. In de

⁶² Zie hiervoor Reinhard, *Power Elites and State Building*.

⁶³ Dit geldt uiteraard ook voor datgene wat door de actoren als 'context' wordt gedefinieerd, geassocieerd en toegeëigend. Een zeer heldere uiteenzetting over de betrekking van 'context' in het netwerk (hier: in the 'interpretative community') in Fish, *Is There a Text in this Class*.

⁶⁴ 'Le postmodernisme est un symptôme et non pas une solution fraîche. Il vit sous la Constitution moderne mais ne croit plus aux garanties qu'elle offre. Il sent que quelque chose cloche dans la critique, mais il ne sait pas faire autre chose que prolonger la critique sans croire pour autant à ses fondements.' Latour, *Nous n'avons jamais été modernes*, 68.

⁶⁵ Voor een onderzoek naar de Euro-Amerikaanse metafysica, zie J. Law, *After Method. Mess in Social Science Research*. New York 2004. In verband met de performativiteit van maatschappij en macht, lees Latour, 'The Power of Associations'.

drie hier bestudeerde gevallen werd onderzocht hoe historische actoren in concrete omstandigheden de werkelijkheid vorm gaven en probeerden te belichamen in een chaotische en meerstemmige omgeving. In geen van de drie gevallen was het *in extremis* nodig om (een selectie van) de feiten te omarmen (naar het voorbeeld van de klassieke kerkgeschiedenis) of een beroep te doen op diepere feiten (onderliggende structuren of objectieve spelregels ontleend aan de sociologie) om de onderhandelingen over identiteit, maatschappij en belang te begrijpen. Een methodologisch agnosticisme maakt het integendeel mogelijk om te onderzoeken hoe en waarom de discursieve strategieën die ontwikkeld werden, zich al dan niet konden verwerklijken tot bruikbare, maar niettemin contingente realiteiten. De bijdrage van Certeaus werk enerzijds en die van de translatiesociologen anderzijds is daarbij complementair. Actor Network Theory biedt de praktijkhistoricus een flexibel, inzichtelijk en bijzonder bruikbaar instrumentarium om het performatieve karakter van historische fenomenen als hybride, genetwerkte resultaten van voorafgaande onderhandelingen te realiseren in de dagelijkse confrontatie met, in dit geval, ontelbare verzoekschriften, juridische stukken, brieven, universitaire en facultaire notulen, rekeningboeken, vorstelijke ordonnances en pauselijke bullen enzovoort. Het werk van de translatiesociologen staat bovendien toe om de rijke, maar voor de praktijkhistoricus m.i. moeilijk te volgen inzichten die Certeau ontwikkelde in zijn epistemologie en in zijn theorie van de praktijk, beter te begrijpen en te operationaliseren. Terwijl een verkeerd begrepen 'interdisciplinariteit' met respectievelijk theologie of ecclesiologie enerzijds en sociale wetenschappen anderzijds telkens weer neerkomt op het reduceren en/of marginaliseren van het verleden, blijkt er, met andere woorden, toch een interdisciplinariteit mogelijk die dat onreducerbare verleden juist uit de marginaliteit haalt.⁶⁶

⁶⁶ De vergelijking tussen de hedendaagse historische praktijk en exorcisme in het zeventiende-eeuwse Loudun is treffend. 'Certes, [l'historien] a reçu de la société, lui aussi, une tâche d'exorciste. On lui demande d'éliminer le danger de l'autre. Il fait partie de ces sociétés (dont la nôtre) que Lévi-Strauss caractérise par l'anthropémie en les opposant aux sociétés anthropophages: les secondes voient dans l'absorption de certains individus, détenteurs de forces redoutables, le seul moyen de neutraliser celles-ci et de les mettre à profit. Au contraire, nos sociétés ont choisi la solution inverse, consistant à expulser ces êtres redoutables hors du corps social, ... définitivement isolés ... [d]ans les établissements destinés à cet usage. L'historiographie peut être rangée parmi ces établissements dans la mesure où il serait exigé d'elle de prouver que cette altérité menaçante, pointant Loudun, est seulement une légende ou un passé, une réalité éliminée.' De Certeau, *La possession de Loudun*, 327.